

DIE NOTWENDIGKEIT DER METHODIK DER (HISTORISCHEN) ARCHIVFORSCHUNG IM RAHMEN DER HISTORISCHEN BAUFORSCHUNG

Das höchst komplexe Instrument der Erforschung historischer Bauwerke ist die historische Bauforschung. Es handelt sich um einen Komplex der Vorgänge und Methoden, die es ermöglichen, die Verwandlungen des Bauwerks und ihre zeitliche Folge von seiner Entstehung bis in das letzte erhaltene Stadium zu erkennen. Es ist der grundlegende Ausgangspunkt des Begreifens (der wissenschaftlichen Deutung) des Bauwerks als eines historischen und kulturhistorischen Dokuments. Einen unentbehrlichen Schritt bei der historischen Bauforschung und untrennbaren Teil der schriftlichen Auswertung der Forschungsergebnisse stellt eine entsprechend genaue Bauaufnahme und die solide, professionell ausgeführte Archivforschung dar.

Obwohl die historische Bauforschung in Tschechien eine lange Tradition hat (erfolgreich schon in der 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts entwickelt und seit den 1960er bis Ende der 1980er Jahre in dem kaum sonst in Europa vergleichbaren Ausmaß praktiziert), erst nach 1990 erscheint die Bemühung die methodischen Publikationen zu veröffentlichen, die den Bauforschern zur Verfügung wäre um die Qualität der historischen Bauforschung beizubehalten. Lange wurde die Methodik für den Archivteil (dem historischen Teil) der historischen Bauforschung bedauert, deren Bedarf und Thema im vorliegenden Beitrag behandelt wurden. Die Methodik für die Archivforschung bei der historischen Bauforschung soll in gedruckter Form vom Nationalen Denkmalinstitut im Jahr 2014 nach der komplexen Fachdiskussion herausgegeben werden.

(Übersetzung J. Noll)

O METODICE PRŮZKUMU HOSPODÁŘSKÝCH DVORŮ

JAN ŽIŽKA

Mezi významné historické stavby patří bezesporu hospodářské dvory. Hospodářským dvorem rozumíme zemědělský dvůr náležící k panství – velkostatku a sloužící převážně k hospodaření ve vlastní režii. Dvůr se skládá z urbanisticky a funkčně uspořádaných hospodářských budov pro živočišnou a rostlinnou výrobu, z obytných budov nebo prostor a dalšího příslušenství. Jeho velikost vychází z výměry příslušných zemědělských pozemků, pohybující se v rozmezí cca od 60 do 500 ha.

Hospodářským dvorům byla do poloviny 90. let 20. století věnována jen malá pozornost.

V letech 1996–2004 byl v rámci institucionálního výzkumu Památkového ústavu středních Čech v Praze prováděn inventarizační průzkum a soupis panských hospodářských dvorů ve středních Čechách. Dokumentováno bylo více jak 600 dvorů, které příslušely k 120 bývalým panstvím, existujícím ve dvanácti současných okresech kraje. Cílem bylo získat alespoň rámcové informace o co největším množství těchto staveb. Výstupem je stručná charakteristika jednotlivých dvorů a shrnutí etap výstavby dvorů a hospodářských budov na jednotlivých panstvích se základní fotodokumentací a vyznačením funkčního uspořádání do katastrálních map.

Na základě získaných poznatků se podařilo publikovat odborné články o dvorech několika vybraných panství, dále souhrnnější přehledy o podobě dvorů a jednotlivých hospodářských budov v období od 16. do počátku 20. století.¹⁾ Další články, vycházející z tohoto výzkumu, se zabývají jed-

Obr. 1: Vlčejn (okres Plzeň-jih), bývalé panství Hradiště u Blovic, detail průčelí chléva. Dvůr je příkladem dvora postaveného nově ve 20. letech 19. století s částečnou aplikací vzorových návrhů. Ze středu nádvorního průčelí chléva vystupuje rizalit, odpovídající řezárně. Fasádu pokrytou rustikou ukončuje trojúhelný štít, podložený vlysovým pásem. Okna chléva i podstřeší jsou vložena do půlkruhově sklenutých vpadlých polí. Vstup zdrazňuje portál s konzolami podložený trojúhelným frontonem. Interiér je zaklenut valenou klenbou s výsečemi. Chlévy ve Vlčejně jsou ukázkou typu honosné klasicistní hospodářské budovy (foto autor).

ním druhem hospodářských budov nebo jejich funkčním uspořádáním a konstrukčním řešením.²⁾ Na inventarizační průzkum navázal oborový výzkum zemědělského dědictví, prováděný v letech 2005 až 2011 v rámci výzkumných úkolů NPÚ na území Čech.³⁾ Oborový výzkum se pochopitelně opíral o další plošný průzkum vybraných dvorů některých bývalých panství v jednotlivých krajích. Tento plošný průzkum obsáhl zhruba 500 dvorů příslušejících zhruba k 130 panstvím a statkům. Výstupem je přehled typologicky a stavebně architektonicky hodnotných hospodářských dvorů a budov, opět doplněný celkovou charakteristikou jednotlivých panství, základní fotodokumentací a vyznačením funkčního uspořádání do výseků katastrálních map. V rámci tohoto výzkumu byly provedeny orientační sondy do podoby dvorů na Moravě a v rakouském příhraničí.

Výsledkem výzkumu jsou také další odborné články, zabývající se druhy hospodářských budov a pozoruhodným konstrukčním řešením.⁴⁾

I když máme dosud rámcové znalosti o více jak tisíci dvorech v Čechách, mozaika našich znalostí není a nemůže být úplná. V dalším výzkumu hospodářských dvorů by bylo vhodné postupovat více směry. Především jde o rozšíření plošného výzkumu mimo Čechy, zejména zpracování oblasti Moravy a Slezska. Na Moravě byly dosud provedeny pouze dílčí orientační průzkumy v několika lokalitách. Na jejich základě lze předpokládat i určité lokální typologické odlišnosti. Ani v Čechách není plošný průzkum dvorů zcela dokončen, a nelze tedy vyloučit další pozoruhodná zjištění. Velké hospodářské dvory, byť zřejmě v menší míře než na území ČR, byly stavěny na Slovensku, v severním Maďarsku, Slezsku a Polsku. Dosud fungující hospodářské dvory stojí v Dolních Rakousích. Také chybí rešerše případných odborných publikací o historických hospodářských budovách v jiných zemích Evropy.⁵⁾

Důležitým úkolem bude prohloubení znalostí o vybraných hospodářských dvorech nebo budovách již dokumentovaných v rámci plošného a oborového výzkumu. Zejména jde o provedení důkladnějších průzkumů a dokumentace, archivních rešerší, vyhodnocení dostupné historické plánové dokumentace, zpracování kompletního standardního stavebněhistorického průzkumu.

Další výzkum dvorů, jak plošný, oborový nebo detailní, se může do značné míry opírat o dosud dosažené výsledky publikované v odborných člancích. Předpokladem úspěchu a jednotného postupu je však i celkové shrnutí zkušeností a znalostí ve výstižném, přehledném a co nejúplnějším metodickém materiálu. Metodika průzkumu hospodářských dvorů bude jedním z výstupů výzkumného úkolu NPÚ, který se týká aktuálních metodických otázek

Obr. 2: Horšov (okres Domažlice, bývalé panství Horšovský Týn), detail průčelí chléva. Příklad náročně řešené fasády chléva s polopatrem pícničku (foto autor).

průzkumů a dokumentace staveb.

Každá oborová metodika musí být dobrou pomůckou pro vlastní badatelskou práci. Kromě zásad způsobu a postupu při vlastním zkoumání musí v ní uživatel nalézt základní odborné informace o předmětu zkoumání. V daném případě to znamená podat přehled o typologii dvorů jako celků a přehled typologie a stavebního řešení jednotlivých druhů hospodářských budov. Pro optimální využití výstupů je třeba stanovit pravidla pro jejich podobu.

Z těchto předpokladů vychází i rámcová osnova připravované metodiky. Její první část se bude zabývat terminologií, základními postupy při vlastním průzkumu dvorů a podobou výstupů. Terminologie se bude týkat jak jednotlivých typů hospodářských budov, jejich funkčního řešení a případně i některých specifík venkovského stavitelství. Bude přiblížen ověřený způsob lokalizace dvorů v rámci jednotlivých panství a prověření urbanistických vazeb mezi dvory navzájem i dvory a ostatními vrchnostenskými budovami. Další kapitola se bude zabývat využitím dostupných mapových podkladů a místopisné literatury. Bude charakterizován význam archivní rešerše s ohledem na podrobnost průzkumu dvorů, tedy od plošného po průzkum stavebněhistorický. Zmíněna bude problematika přípravy a návrhů staveb dvorů, plánové dokumentace a využití vzorové a odborné literatury a publikovaných vzorových návrhů.⁶⁾ Velká pozornost bude věnována urbanistickému a funkčnímu uspořádání dvorů a identifikaci jednotlivých budov. Ukázán bude vhodný a účelný způsob průzkumu fasád a interiérů hospodářských budov, včetně zbytků jejich technického vybavení. Nebudou opomenuty ani „druhotné“ produkty průzkumu hospodářských budov, jakým mohou být důležité poznatky o historických konstrukcích a stavebních detailech nebo nové informace o dosud neznámých reliktech tvrzí. Navržena bude jednotná podoba výstupů ve vazbě na podrobnost průzkumu.

Druhá část metodiky si klade za cíl být odbornou pomůckou, „praktickou učebnicí“ pro vlastní průzkum. Prů-

Obr. 3: Nový Dvůr u Dětenic (okres Jičín), bývalé panství Dětenice, část fasády budovy chlévů z konce 19. století. Příklad velké budovy chlévů, jejíž fasády člení režné cihelné články, rytmem reagující na funkční uspořádání budovy. Nakládací otvory jsou umístěny v arkýřích, vysazených na krajkách, dobře se dochoval větrací systém včetně parníků na hřebeni střechy (foto autor).

zkumník by v ní měl nalézt jednak potřebné informace ze starší odborné literatury, jednak informace vycházející ze zkušeností z již realizovaných průzkumů dvorů. Příslušné kapitoly tedy přiblíží typologii a stavebně-architektonické řešení hospodářských budov v jednotlivých obdobích. Postupně tak budou charakterizovány obytné budovy a prostory, sýpky, stodoly, chlévy pro hovězí dobytek, včetně voláren, konírny, kolny, ovčiny, chlévy pro vepře, drůbežárny, případně industriální stavby spojené se dvory a způsob ohrazení dvorů s branami. Nebudou chybět informace o vazbách na světové strany a začlenění do terénu i o vzájemných souvislostech mezi budovami.

Otázkou je formální podoba vlastní metodiky. Metodika pochopitelně může být samostatnou publikací. Význam a architektonické hodnoty hospodářských dvorů jsou však stále a všeobecně málo známé a větší zájem o jejich plošný a oborový průzkum nenacházíme ani v odborných kruzích. Z tohoto důvodu se jeví optimální začlenit metodiku do větší publikace o hospodářských dvorech, a spojit tak metodické texty s odbornou osvětou. Jednotlivé kapitoly by byly koncipovány ve smyslu výše naznačené osnovy tak, aby zájemce získal dobrou představu o málo známém druhu historických staveb a současně o způsobu jejich zkoumání. Po souhrnných kapitolách by následoval katalog, obsahující zhruba stovku hospodářských dvorů z bývalých panství

v Čechách, přibližující nejen reprezentativní architektonicky pozoruhodné stavby, ale i charakteristické stavby ilustrující typologii jednotlivých druhů hospodářských budov. Velká pozornost musí být věnována výběru fotografické i plánové dokumentace.

V přípravném období, tedy v rámci probíhajícího výzkumu v roce 2012, půjde především o prohloubení znalostí o některých, z hlediska typologie významných hospodářských staveb, o prověření některých předpokládaných skutečností a o doplnění dokumentace. Veškerá práce musí směřovat k jedinému cíli – k získání dostatečných podkladů pro vytvoření kvalitní, dobře využitelné a přínosné metodické publikace.

Předpokládám, že výše charakterizovaná a předložená koncepce metodiky zkoumání hospodářských dvorů dozná během práce větších nebo menších korekcí a doplňků, které budou vycházet i z připomínek a podnětů odborné veřejnosti, které očekávám.

*Příspěvek vznikl v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ: **Výzkum nemovitých památek v ČR. Aktuální metodické otázky průzkumu a dokumentace, ohrožené druhy památek a jejich vybrané exempláře**, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.*

POZNÁMKY

- 1) J. Žižka, K podobě předbělohorských hospodářských budov, *Památky středních Čech* 13, č. 2, 1999, s. 23–29; *Týž*, K podobě hospodářských dvorů v 19. století, *Památky středních Čech* 16, č. 1, 2002, s. 40–62; *Týž*, O barokních hospodářských dvorech ve středních Čechách, *Památky středních Čech* 17, č. 1, 2003, s. 1–24; *Týž*, O podobě nových hospodářských budov na konci 19. a počátku 20. století, *Památky středních Čech* 18, č. 1, 2004, s. 1–24; *Týž*, K podobě dvorů na mnichovohradištském a bělském panství, *Památky středních Čech* 14, č. 1, 2000, s. 15–30; *Týž*, Hospodářské dvory na panství Zlonice, *Památky středních Čech* 13, č. 1, 1999, s. 3–22; *Týž*, Dvory bývalých soukromých císařských statků, *Památky středních Čech* 15, č. 1, 2001, s. 1–20.
- 2) J. Žižka, O historických ovčinech z 18. a 19. století, *Památky středních Čech* 21, č. 1, 2007, s. 1–19; *Týž*, K možnostem využití výsledků plošného výzkumu hospodářských dvorů, in: *Svorník* 4, 2006, s. 203–213; *Týž*, K prostorovému a funkčnímu uspořádání hospodářských budov, in: *Svorník* 6, 2008, s. 177–186; *Týž*, Hospodářská budova v Petrovčicích, in: *Dějiny staveb*, Plzeň 2002, s. 193–197; *Týž*, Pohled do nitra narušených klenebních konstrukcí, in: *Svorník* 5, 2007, s. 349–354.
- 3) Práce vychází z výzkumného záměru MK ČR MKO 7503233304, úkol č. 401, z části týkající se oborového výzkumu zemědělského dědictví.
- 4) J. Žižka, K používání skružových konstrukcí pro zastřešování hospodářských budov, *Průzkumy památek* XVI, č. 2, 2009, s. 162–172; *Týž*, Stodoly vrchnostenských dvorů v Čechách od 16. do konce 19. století, *Průzkumy památek* XVII, č. 1, 2010, s. 3–42; *Týž*, Budovy chlévů s příčným uspořádáním stání, *Průzkumy památek* XVIII, č. 1, 2011, s. 183–195.
- 5) F. E. Schubert, *Hanbuch der landwirthschaftlichen Baukunde*. Berlin 1864; J. Dumnicki, *Spichrze Polskie*. Warszawa: Arkady 1987; M. Aubert, *L'Architecture cistercienne en France I–II*. Paris 1943 (téma: středověké grangie); H. G. Slade, *The biging on Allertown: a reconstruction of an 18th-century farmhouse and steading in Cromarty*, *Proc Soc Antiq Scot*, vol. 116, 1986, s. 455–472.
- 6) Odborná literatura viz např. J. P. Joendl, *Landwirtschaftliche Baukunst I*. Prag 1826; *Týž*, *Kupferplatten der Landwirtschaftlichen Baukunst*. Praha 1829; J. Čejka, *Hospodářské stavitelství*. Praha 1905. 2. vyd.; F. Duřáček, *Stavba stáji a chlévů*. Praha 1909; V. Vočadlo, *Stavby hospodářské*. Brno 1914.

ZUR METHODE DER ERFORSCHUNG DER WIRTSCHAFTSHÖFE

Zu bedeutenden historischen Bauten zählen ohne Zweifel die Wirtschaftshöfe. Die Bezeichnung Wirtschaftshof bedeutet den zu einer Herrschaft-Großgrundwirtschaft angehörenden, überwiegend zur Bewirtschaftung in eigener Regie bestimmten landwirtschaftlichen Hof. Der Hof besteht in der urbanistisch und funktionsgemäß angeordneten Anlage für die Viehzucht und pflanzliche Produktion samt den Wohngebäuden oder -räume und dem weiteren Zubehör. Seine Größe kommt aus der Grundfläche heraus, die gewöhnlich im Bereich zwischen 60 bis 500 ha

variiert. In den Jahren 1996–2004 wurde im Rahmen der institutionell organisierten Forschung des Denkmalinstituts für Mittelböhmen in Prag die Inventarisierungserforschung und Verzeichnis der herrschaftlichen Wirtschaftshöfe in Mittelböhmen durchgeführt. Daran schloss die branchenspezifische Erforschung des landwirtschaftlichen Erbes an, die in den Jahren 2005–2011 im Rahmen der Forschungsaufgaben des Nationalen Denkmalinstituts in Anlehnung an die weiterreichende Forschung im ganzen Böhmen durchgeführt wurde. Das Forschungsergebnis ist u. a. eine Reihe Fachbeiträge zum Thema der Höfe ausgewählter Domänen, der Gestalt der Höfe in einzelnen Perioden, Gebäudegattungen und ihre Konstruktionslösungen.

Trotz unserer bislang nur allgemeinen Kenntnis von manchen verschwundenen Herrschaften und Gütern in Böhmen die Mosaik unseres Wissens weder ist noch kann vollkommen sein. In der weiteren Forschung über die Wirtschaftshöfe erscheint ihre Fortführung in mehreren Richtungen als geeignet. Es handelt sich besonders um die Ausdehnung der Forschung außerhalb Böhmens, vor allem die Bearbeitung der Situation in Mähren und Schlesien. Die Wirtschaftshöfe stehen in Polen, Ungarn, in der Slowakei oder im österreichischen Grenzgebiet. Eine wichtige Aufgabe wird die Durchführung der gründlicheren Erforschung der schon vorläufig dokumentierten Höfe.

Die weitere Hofforschung, sowohl die flächige als auch die branchenspezifische oder Detailuntersuchung kann im hohen Maß aus den bislang erhaltenen Ergebnissen, aus den bisherigen Kenntnissen herauskommen. Eine Voraussetzung dafür bildet die Zusammenfassung der Erfahrungen und Kenntnisse im zutreffenden, übersichtbaren und möglichst vollkommenen methodischen Material.

Die eigentliche Methodik für die Erforschung der Wirtschaftshöfe wird jedoch nicht getrennt bearbeitet, sondern sie wird in eine größere Publikation über die Wirtschaftshöfen einverleibt werden.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Vlčejn (Wildstein, Bez. Pilsen-Süd), einstige Herrschaft Hradiště (Hradisch), Viehstall, Fassadendetail. Der Hof stellt ein Beispiel eines neugebauten Hofes aus den 1820er Jahren dar, z. T. mit Anwendung der Musterentwürfe. Aus der Hofstallfassadenmitte springt ein dem Häckselraum entsprechender Risalit vor. Die mit Putzquaderung bedeckte Fassade gipfelt in einem mit Friesband unterzogenen Dreiecksgiebel. Die Stall- und Dachfenster sind in rundgewölbten Hohlfeldern eingefasst. Das Portal mit dreieckigem Torgiebel auf Konsolen akzentuiert den Eingang. Der Innenraum ist mit dem Stichkappentonnengewölbe überdeckt. Die Ställe in Vlčejn stellen ein Beispiel eines aufwändigeren klassizistischen Wirtschaftsgebäudes dar (Foto des Autors).

Abb. 2: Horšov (Horschau, Pilsner Kr, Bez. Domažlice [Taus], einstige Herrschaft Horšovský Týn [Bischofteinitz]), Stallfassadendetail. Beispiel der anspruchsvoll gelösten Fassade mit dem Futterraum im Halbgewölbe.

Abb. 3: Nový Dvůr b. Dětenice (Neuhof, Kr. Královéhradecký [Königgrätzer Kr.], Bez. Jičín, einstige Herrschaft Dětenice), Detail der Stallfassade, Ende des 19. Jahrhunderts. Beispiel eines großen Stallgebäudes, dessen Fassaden mit rohen Backsteinelementen gegliedert sind, die mit ihrem Rhythmus die Funktionsanordnung des Gebäudes widerspiegeln. Die Ladeöffnungen befinden sich in ausgekragten Erkern, gut erhalten ist das Belüftungssystem samt den auf dem Dachfirst befindlichen Dampfschloten (Foto des Autors).

(Übersetzung J. Noll)